

Négykézláb

'Négykézláb' határozószavunk jelentése az ÉSz. szerint: 'Egyidejűleg két kezére és lábára ill. térdére támaszkodva', BALASSÁ-nál 'Kezén-lában mászik', BÁLINT SÁNDOR SzegSz.-ában 'kezével is a földre ereszkedve', — de megtalálható az előzőkkel azonos jelentésben, összes eddigi értelmező jellegű szótárunkban.

Ezt az igen érdekes kifejezést az obi-ugor nyelvekből már kimutatta FOKOS-FUCHS DÁVID (Nyr. XXXIX, 93) és BEKE ÖDÖN (NyK. LIX, 187). ERNST LEWY is megemlíti „Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindungen” c. értekezésében (53).

A 'négykézláb' határozószó az obi-ugor, illetve ugor nyelveken kívül megtalálható még a moksa mordvinban *nile ketsä-pilksä* 'négykézláb' (JUHÁSZ J., Moksa—mordvin Szójegyzék 60), a zürjén nyelv izsmai nyelvjárásában *нѣль киа-ноба йылын* 'на карачках, на четвереньках' (SzerSzlKomi. 18),¹ a cseremisiz és a votják nyelvben is (l. alább).

Igaza van BEKE ÖDÖNnek abban, hogy a 'négykézláb' kifejezést eredetileg a négylábú állatokra használták oly értelemben, hogy az állatoknak elülső lábát is lehet 'kéz' szóval jelölni. Az általa idézett vogul, osztják és jurákszamojéd példák (NyK. LIX, 187) javarészt a medve, néha az eb, rén és nyúl elülső végtagjára vonatkoznak. MUNKÁCSI írja a következőket: „... különben is a vogul-osztják nyelvhasználat szerint az állatoknak előlába... nem 'láb', hanem 'kéz' (pl. *ämp, säli katäyä* 'az eb v. rén két keze — két előlába')” (VNGy. II, 0606). Vö. még KÁLMÁN BÉLA, A medve testrészeinek elnevezése c. fejezetben (VNGy. III|2, 154): „Láb, mancs: *kätlä, kätläm, kätläp* 'előlábak' (*kät* 'kéz')”. Ugyanezen a helyen olvashatók még KARJALAINEN és PAASONEN adatai is a hátsó lábaknak 'kéz' szóval való jelölésére.

Már MUNKÁCSI fölhívta a figyelmet arra, hogy tabu jelenséggel lehet dolgunk (A vogul nyelvjárások 86—87), mivel főként a medve mancsát neveztek kéznek az ünnepségek alkalmából: *äm uj kit kätläm äkwän rogteltiäm, | uj päti jäni turél tul vögrilem.* | 'Én „állat”-beli két keze cském et összecsapom, | „állat”-támadó nagy ordítással ijesztem (ott) meg őt.' (VNGy. III, 349); *An ti vorin kät pä nürém=uj pi* | *kariñ paul karän sältämtavé.* | 'Most az erőszakos kezű erős állatfiát (a medvét) | a teres falu terére dobják.' (uo. 391); *särlä-jiw päl tül tūp* : | *kit kätlägem,* | *vort-jiw päl kit tūp* : | *kit la'ilägem.* | 'Lécfadarabból álló rossz evezőm: | két keze cském, Kemény fából való két evezőm: | két lábam.' (uo. 339); *jgmäs päl älné kätlämém* | *pinililem,* | *χgt noχs qsmän χüri* | *kwonä patilem* ; | *vorti päl älné kätlä-*

¹ Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов. Сыктывкар, 1961.

mém | *pinililém*. | 'Jobb oldalon levő keze cskémet | rakosgatom bele; (belevájok a földbe) | hat nyuszt fejealj-vánkoshoz elég [föld] | hullott ki; | bal oldalon levő keze cskémet rakosgatom bele.' (uo. 141).

KÁLMÁN BÉLA (VNGy. III 2, 29) osztják példát is idéz PÁPAY JÓZSEF Északi osztják medvénekek c. kötetéből: *uèt lüjvi kät i ä š mälémälém*: | *nöräm-icä uèt näzi xönti tümal*, | *uon't-icä uèt näzi xönti étmal*. | *uèt lüjvi kät k ü r äncartlän*: | *nöräm-icä k ä t šücäm xönti tümal*, | *uon't-icä kät k ä t l ä m xönti étmal*. | 'Öt ujjú két keze met megtapintom: | réti-öreg (é. medve) öt karma (tkp. horga) támadt rajta, | erdei-öreg (é. medve) öt karma (tkp. horga) már kinőtt. | Öt ujjú két láb a m ra tekintek: réti-öreg (é. medve) két medvetalpom (tkp. cipóm) támadt immár, | erdei-öreg (é. medve) két első láb a m már kinőtt.'

Ugyancsak a medvével kapcsolatban ERDŐDI is ilyen „eufemisztikus” használatnak tulajdonítja cseremiszi nyelvi példájában a 'kéz' szónak 'láb' értelemben való használatát (NyK. LV, 34).

A következő példák azt bizonyítják, hogy a cseremiszi nyelvben nemcsak a medve, hanem a ló elülső végtagját is a 'kéz' szóval jelölik: M. *topkata kit-tolan emne*, CÜ. *töpkata kät-tolan imne*, CK. *töpkata kät-tjolan emne*, JT. *knžyn kit-tjolan imni* 'vastag lábú ló' (tkp. kéz-lábú).²

Mivel BEKE ÖDÖN négy nyelvjárásból is följegyezte, valószínű az, hogy széles nyelvterületen lehet használatos a 'kéz' szó az első két végtagot magában foglaló jelentésben. Az észti nyelvben is ismeretes a *nelja káppa* 'auf allen Vieren' kifejezés (WIEDMANN, Esthnisch—deutsches Wörterbuch, 271).

Ezt a szemléletet támasztja alá a következő vogul példa, melyben a hat lábú állat lábait is a kéz-láb összetétellel fejezi ki: *an-man xat kätép-la'lep uj* | *vät jä-rqš*, *vät jä-völ* | *akväi' xujjänä, ta jänit*. | Hát a hat kezű-lábú állat | harmincz folyó- fővényparton, harmincz folyóvonalon | terül el végig: oly nagyságú. (VNGy. IV, 309).

Mindkét végtagot jelentheti a 'láb' jelentésű szó is (bár már nem állatra, hanem emberre vonatkozóan); fi. *nelinjaloin* 'négykézláb' (PAPP I., Finn—MagySz. 454), md. *ниле нильге лангса*, 'на четвереньках' (Русско-мокшанский словарь, 634), cser. (BEKE) JT. *aža kōda'leš nəl djo'lä*, 'a gyermek négykézláb esúszik', JO. *jè-ŋ kōrka'la nəl ja'la*, UP. *nəl jola: kudale-š*, K. *nəl ja'la kōda'leš* '(az ember) négykézláb megy' — névutóval is JT. *nəl djo'l mōtsno šo'lyä* 'négykézláb áll'.

Külön említést kíván egy votják adat, melynek az az érdekessége, hogy denom. igeképzővel alakult névszói összetételből igenévi összetétellel: *нбыльпыдыясыкыны* 'статья на четвереньки' (tkp. négylábazni) *нбыльпыдыясыка* 'на четвереньках' (tkp. négylábazva) (Русско-удмуртский словарь, 1220). Erről a jelenségről I. FOKOS-FUCHS: NyK. LXV, 218.

M. VELENYÁK ZSÓFIA

² Beke Ödön kéziratosa mari nyelvjárasi szótárából.